

KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALARDA ESHITUV IDROKINI O'YIN TEKNOLOGIYALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Egamberdiyeva Maftuna Isroil qizi¹

¹61-sonli alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan (kar va zaif eshituvchi) bolalar uchun
ixtisoslashtirilgan maxsus maktab-internati tarbiyachisi

Annotatsiya. Maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan kar va zaif eshituvchi bolalarning eshituv idrokini o'yin texnologiyalari vositasida rivojlantirishning nazariy asoslari va pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Ilmiy-metodik manbalarning nazariy tahlili asosida eshituv o'yinlarining tasnifi, ularning korreksion mashg'ulotlardagi o'rni hamda o'yin texnologiyasiga asoslangan korreksion ish modelining tarkibiy komponentlari (maqsadli, mazmuniy, protsessual, diagnostik va natijaviy) asoslab berilgan. O'yin faoliyatining motivatsion salohiyati eshituv diqqatini barqarorlashtirish, tovushlarni farqlash va nutqiy materialni anglash ko'nikmalarini tabiiy kommunikativ vaziyatlarda shakllantirish imkonini berishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: o'yin texnologiyasi, eshituv idroki, kar bolalar, zaif eshituvchi bolalar, didaktik o'yin, fonematik idrok, korreksion-pedagogik ish, maxsus maktab-internat.

Abstract. The article analyzes the theoretical foundations and pedagogical mechanisms of developing auditory perception in deaf and hard-of-hearing children with speech impairments by means of game technologies. Based on a theoretical analysis of scientific and methodological sources, a classification of

auditory games, their place in correctional classes, and the structural components of a game-based correctional work model (target, content, procedural, diagnostic and resultative) are substantiated. It is shown that the motivational potential of play activity makes it possible to stabilize auditory attention and to form sound discrimination and speech comprehension skills in natural communicative situations.

Keywords: *game technology, auditory perception, deaf children, hard-of-hearing children, didactic game, phonemic perception, correctional-pedagogical work, special boarding school.*

KIRISH

Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bola uchun o'yin — yetakchi faoliyat turi bo'lib, unda bolaning idroki, xotirasi, tafakkuri va nutqi eng jadal rivojlanadi. L.S.Vigotskiy o'yinni “eng yaqin rivojlanish zonasi”ni yaratuvchi faoliyat sifatida ta'riflab, bola o'yinda o'zining odatdagi imkoniyatlaridan yuqoriroq darajada harakat qilishini ko'rsatgan [1]. Ushbu qonuniyat eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ham to'la kuchda amal qiladi: o'yin vaziyati tovushni tinglash, farqlash va unga javob qaytarish ehtiyojini tabiiy ravishda yuzaga keltiradi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarda eshituv idrokining rivojlanmaganligi nutqiy muloqotning cheklanishiga, fonematik idrok, lug'at boyligi va grammatik qurilishning kechikishiga olib keladi [2; 3]. An'anaviy mashq-topshiriq shaklidagi eshituv mashg'ulotlari esa ko'p takrorlanish talab qilgani bois bolani tez toliqtiradi va motivatsiyani pasaytiradi. Shu o'rinda o'yin texnologiyalari korreksion vazifani

bolaning qiziqishlari bilan uyg'unlashtiruvchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi [4; 5].

Surdopedagogika tarixida eshituv o'yinlaridan foydalanish g'oyasi E.P.Kuzmicheva, N.D.Shmatko, T.V.Pelinskaya asarlarida izchil rivojlantirilgan: ularda eshituv idrokini rivojlantirish mashg'ulotlarining aynan o'yin shaklida tashkil etilishi kichik yoshdagi bolalar uchun asosiy metodik talab sifatida qayd etiladi [3; 6]. Biroq o'yin texnologiyasini yaxlit pedagogik tizim — maqsad, mazmun, jarayon, diagnostika va natija birligida qarash masalasi hozirga qadar yetarlicha tizimlashtirilmagan. Tadqiqot maqsadi — kar va zaif eshituvchi bolalarda eshituv idrokini o'yin texnologiyalari asosida rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash va o'yin texnologiyasiga tayanuvchi korreksion ish modelini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

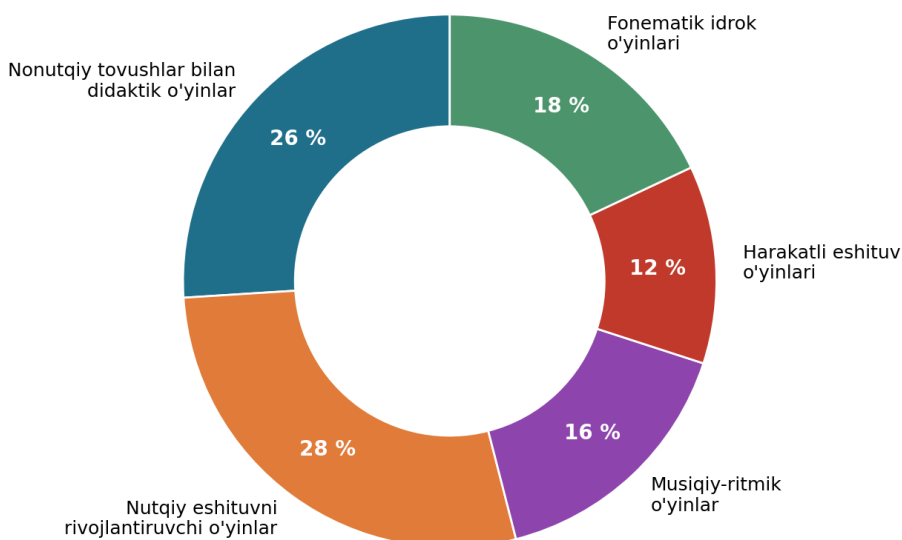
Tadqiqot nazariy tadqiqot sifatida rejalashtirilib, unda quyidagi metodlar majmuasi qo'llanildi: psixologik-pedagogik va maxsus metodik adabiyotlarni *nazariy tahlil qilish*; turli mualliflik o'yin tizimlarini *qiyosiy o'rganish*; eshituv o'yinlarini maqsadi, mazmuni va tashkil etish shakli bo'yicha *tasniflash*; korreksion ish tizimini *pedagogik modellashtirish*. Tahlil ob'ekti sifatida surdopedagogika va logopediyaga oid 40 dan ortiq manba, shu jumladan eshituv idrokini rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanmalar va o'yinlar to'plamlari xizmat qildi [3; 4; 5; 6].

Modellashtirishda tizimli-faoliyatli yondashuvga tayanildi: o'yin texnologiyasi alohida usullar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq

komponentlardan iborat yaxlit tizim sifatida qaraldi. Har bir komponent uchun uning vazifasi, mazmuni va boshqa komponentlar bilan aloqasi aniqlandi. Shuningdek, model 61-sonli ixtisoslashtirilgan maxsus maktab-internati sharoitidagi tarbiyaviy jarayonning xususiyatlari — kun tartibi, guruhdagi bolalar tarkibining eshituv holati bo'yicha turlichaligi, tarbiyachi va defektolog-o'qituvchi faoliyatining uzviyligi — hisobga olingan holda konkretlashtirildi.

NATIJALAR

Manbalar tahlili asosida eshituv idrokini rivojlantiruvchi o'yinlarning quyidagi tasnifi ishlab chiqildi: 1) nonutqiy tovushlar bilan didaktik o'yinlar ("Nima jaranglayapti?", "Tovush qayerdan kelyapti?") — eshituv diqqati va lokalizatsiyani rivojlantiradi; 2) nutqiy eshituvni rivojlantiruvchi o'yinlar ("Kim chaqirdi?", "Buyruqni bajar") — ovoz tembri, so'z va iboralarni farqlashga qaratiladi; 3) musiqiy-ritmik o'yinlar — temp, ritm va ohangni idrok etishni shakllantiradi; 4) harakatli eshituv o'yinlari — tovush signaliga harakat bilan javob qaytarishni mustahkamlaydi; 5) fonematik idrok o'yinlari — o'xshash tovushli so'zlarni farqlash orqali nutqning fonetik tomonini korreksiyalaydi [4; 5; 6]. Ularning korreksion mashg'ulotlardagi taxminiy taqsimoti 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Eshituv idrokini rivojlantiruvchi o'yin turlarining korreksion mashg'ulotlardagi taqsimoti (metodik manbalar tahlili asosida)

Tahlil natijasida o'yin texnologiyasiga asoslangan korreksion ish modeli beshta o'zaro bog'liq komponent birligida asoslandi (2-rasm). Maqsadli komponent eshituv idrokining to'rt darajasi (diqqat — farqlash — tanib olish — anglash) bo'yicha aniq vazifalarni belgilaydi. Mazmuniy komponent nutq materialining “nonutqiy tovushlar → nutq tovushlari → so'z → ibora → matn” ketma-ketligida murakkablashuvini nazarda tutadi [3]. Protsessual komponent o'yinlarning individual va guruhli shakllarda, mashg'ulot hamda rejim jarayonlariga singdirilgan holda o'tkazilishini qamrab oladi. Diagnostik komponent kuzatish va pedagogik tekshiruv asosida har bir bolaning eshituv idroki dinamikasini baholashni, natijaviy komponent esa eshituv-nutq bazasining kengayishi va kommunikativ faollikning oshishini nazarda tutadi.

Maqsadli komponent	• Eshituv diqqati, farqlash, tanib olish va anglash ko'nikmalarini shakllantirish.
Mazmuniy komponent	• Nonutqiy tovushlar → nutq tovushlari → so'z → ibora → matn ketma-ketligi.
Protsessual komponent	• Didaktik, musiqiy-ritmik va harakatli o'yinlar tizimi; individual va guruhli shakllar.
Diagnostic komponent	• Kuzatish, pedagogik tekshiruv, eshituv idroki darajasini baholash mezonlari.
Natijaviy komponent	• Eshituv-nutq bazasining kengayishi, kommunikativ faollikning oshishi.

2-rasm. O'yin texnologiyasi asosidagi korreksion ish modelining tarkibiy komponentlari

O'yin texnologiyasining pedagogik mexanizmlari sifatida quyidagilar aniqlandi: *motivatsion mexanizm* — o'yin vaziyati tinglash faoliyatiga ichki ehtiyoj uyg'otadi; *kommunikativ mexanizm* — o'yin qoidalari bolalarni tovush va nutq orqali o'zaro muloqotga undaydi; *takrorlash mexanizmi* — bir xil eshituv materiali turli o'yin syujetlarida zerikarli bo'lmagan holda ko'p marta ishlanadi; *emotsional mustahkamlash mexanizmi* — muvaffaqiyat quvonchi eshituv tajribasini barqarorlashtiradi [1; 5; 7].

MUHOKAMA

Olingan natijalar o'yin texnologiyasining eshituv idrokini rivojlantirishdagi o'rnini yangicha talqin etish imkonini beradi: o'yin — mashg'ulotni "bezovchi" qo'shimcha vosita emas, balki korreksion jarayonning tizim hosil qiluvchi asosi bo'la oladi. Bu xulosa N.D.Shmatko va T.V.Pelinskayaning erta yoshdagi bolalar

bilan ishlashda o'yinni asosiy shakl sifatida belgilagan pozitsiyasi bilan hamohangdir [6]. Shu bilan birga, tahlil o'yin texnologiyasining samaradorligi bir qator shartlarga bog'liqligini ko'rsatdi: o'yin vazifasining bolaning aktual eshituv imkoniyatlariga mosligi; nutq materialining dasturiy talablar bilan uyg'unligi; tovushni kuchaytiruvchi apparaturadan to'g'ri foydalanish; o'yinning kommunikativ yakun bilan tugashi [3; 4].

Maxsus maktab-internat sharoitida ushbu modelning muhim afzalligi — uning tarbiyachi faoliyatiga bevosita tatbiq etilishi mumkinligidadir. Defektolog-o'qituvchi individual eshituv mashg'ulotlarida yangi eshituv obrazlarini shakllantirsa, tarbiyachi sayr, o'yin soati, badiiy o'qish va rejim jarayonlarida ularni o'yin vaziyatlarida mustahkamlaydi; shu tariqa eshituv idroki ustidagi ish kun davomida uzluksiz davom etadi [6; 8]. Bunday uzviylik I.V.Korolyova ta'kidlagan "rivojlantiruvchi eshituv muhiti" g'oyasiga mos keladi [7].

Ayni paytda tadqiqotning nazariy xarakteri uning cheklovini ham belgilaydi: taklif etilgan model va o'yinlar tasnifining amaliy samaradorligi maxsus tashkil etilgan tajriba-sinov ishida, eshituv idroki darajasini kirish va yakuniy baholash asosida tekshirilishi lozim. Bundan tashqari, o'yin texnologiyasini koxlear implant o'rnatilgan bolalar hamda murakkab tuzilishli nuqsonga ega bolalar toifalariga moslashtirish alohida tadqiqot predmetini tashkil etadi [7].

XULOSA

Nazariy tahlil quyidagilarni xulosa qilish imkonini berdi. O'yin texnologiyalari kar va zaif eshituvchi bolalarda eshituv idrokini rivojlantirishning eng tabiiy va motivatsion jihatdan kuchli vositasi bo'lib, ular eshituv diqqatidan

nutqni anglashgacha bo'lgan barcha bosqichlarda qo'llanilishi mumkin. Eshituv o'yinlarining besh guruhli tasnifi (nonutqiy, nutqiy, musiqiy-ritmik, harakatli, fonematik) korreksion ishni rejalashtirishda metodik mo'ljal vazifasini o'taydi. O'yin texnologiyasiga asoslangan korreksion ish modeli maqsadli, mazmuniy, protsessual, diagnostik va natijaviy komponentlar birligida qurilib, defektolog-o'qituvchi va tarbiyachi faoliyatining uzviyligini ta'minlaydi. Modelning amaliy samaradorligini eksperimental tekshirish hamda uni koxlear implantli bolalarga moslashtirish kelgusi tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L.S. Igra i ee rol v psixicheskoy razvitiy rebenka // Voprosy psixologii. — 1966. — № 6. — S. 62–76.
2. Boskis R.M. Gluxie i slaboslishashie deti. — M.: Sovetskiy sport, 2004. — 304 s.
3. Kuzmicheva E.P., Yaxnina E.Z. Obuchenie gluxix detey vospriyatiyu i vosproizvedeniyu ustnoy rechi / Pod red. N.M.Nazarovoy. — M.: Akademiya, 2011. — 336 s.
4. Nazarova L.P. Metodika razvitiya sluxovogo vospriyatiya u detey s narusheniyami sluxa: Ucheb. posobie / Pod red. V.I.Seliverstova. — M.: VLADOS, 2001. — 288 s.
5. Seliverstov V.I. Rechevie igri s detmi. — M.: VLADOS, 1994. — 344 s.
6. Shmatko N.D., Pelinskaya T.V. Esli malish ne slishit: Posobie dlya uchiteley i roditeley. — M.: Prosveshchenie, 2003. — 204 s.

7. Korolyova I.V. Razvitie sluxa i rechi u gluxix detey rannego i doshkolnogo vozrasta posle koxlearnoy implantatsii. — SPb.: SPb NII usha, gorla, nosa i rechi, 2008. — 286 s.

8. Mo‘minova L.R., Amirsaidova Sh.M. va boshq. Maxsus psixologiya: Darslik. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. — 320 b.